

"אדם יסודו מעפר... משול כחרס הנשבר... וכחלום יעוף"

הרב אלחנן סמט

- א. פתיחה
- ב. כחרס, כחציר וכציץ
- ג. כצל... כרוח... וכחלום
- ד. כענן כלה
- ה. כרוח נושבת
- ו. כחלום יעוף
- ז. סיכום

א. פתיחה

בפיוט הידוע "ונתנה תוקף", הנאמר בחזרת המוספין של ראש השנה ויום הכיפורים, נמצאות השורות הבאות:

אדם יסודו מעפר וסופו לעפר

בנפשו יביא לחמו.

משול כחרס הנשבר

כחציר יבש וכציץ נובל

כצל עובר וכענן כלה

וכרוח נושבת וכאבק פורח

וכחלום יעוף.

הפייטן מבטא בשורות קצרות אלו, בדרך נמרצת, את אפסותו של האדם. ראשית דבריו, בשורות הראשונות, באדם כמות שהוא: "יסודו מעפר וסופו לעפר", כפי שאמר לו בוראו לאחר חטאו הראשון (בראשית ג, יט): "כי עפר אתה, ואל עפר תשוב". ובין יסודו לבין סופו, עוסק האדם בסיפוק צרכי קיומו הפיזיים (על פי איכה ה, ט): "בנפשו יביא לחמו", ולכך הוא מקדיש את כל מאודו, כפי

שנגזר עליו גם כן לאחר חטאו הראשון (בראשית ג, יט): "בזעת אפיך תאכל לחם, עד שובך אל האדמה כי ממנה לקחת".

מכאן ממשיך הפייטן בסדרת משלים, שמטרתם להמחיש את חוסר ערכם של חיי האדם ואת קוצר ימיו, שלאחריהם לא נותר דבר. חלק זה פותח ב"משול כ...". ויש בו שמונה משלים הפותחים כולם ב'כף' הדמיון, וכולם בני שתי תיבות: הראשונה היא שם עצם של אותו הדבר שאליו מושווה האדם, והשניה היא תואר הבא להקטין ולצמצם את שם העצם שלפניו. סדרם של המשלים הוא כזה, שערכם של חיי האדם הולך ומתאפס, הולך ומתאדה, ככל שאנו מתקדמים ממשל למשל.

ב. כחרס, כחציר וכציץ

שלושת המשלים הראשונים עוד מדמים את האדם לדבר שיש בו ממשות:

"כחרס הנשבר" - כלי חרס שנשבר, אין לו עוד תקנה כידוע. כך הם גם חיי האדם, שאין להם תקנה עוד לאחר הסתיימם. אולם שבירי כלי חרס הם דבר שיש בו ממש, ואף ישנם שימושים פחותים ששבירי כלי חרס ראויים להם. על כן ממשיך הפייטן בצמד דימויים מעולם הצומח (תהלים צ, ה-ו): החציר, הוא העשב הגדל בשדות, זוכה לתקופה קצרה של חיים ירוקים, אולם תוך זמן קצר הוא מתייבש ומצהיב: "...כחציר יחלף, בבקר יציץ וחלף, לערב ימולל ויבש". ועדיין יש ממשות לחציר גם ביבשותו, והוא משמש מאכל לבהמות, ועל כן מובא הדימוי השלישי "כציץ נובל". ציץ השדה הם הפרחים הפורחים בשדות הבור, שזמן קיומם קצר ביותר, ולאחריו הם נובלים ואינם מהפרחים הרעננים והצבעוניים, שסביבם חגו חרקים ותסו חיים עליזים, לא נותר דבר.

השפעתו של מזמור ק"ג בספר תהילים ניכרת בפיוטנו (ד-טז):

כי הוא ידע יצרנו	זכור כי עפר אנחנו.
אנוש כחציר ימיו	כציץ השדה כן יציץ
כי רוח עברה בו ואיננו	לא יכירנו עוד מקומו.

ג. כצל... כרוח... וכחלום

מכאן עובר הפייטן לסדרת דימויים המקצינים עוד יותר את ביטויי האפסות של חיי האדם: לא רק לאחריהם מאבדים חיי האדם את ערכם ואת משמעותם, כמו בשלושת המשלים הראשונים, אלא אף תוך כדי התרחשותם הם חסרי ערך וחסרי ממשות, קל וחומר לאחר שהם נפסדים. הצל והענן בצמד הדימויים הראשון בסדרה זו, לא ניתן למששם, אך נראים הם לעין, עד שהם חולפים וכלים ללא שהם משאירים כל רושם.

הרוח והאבק, בצמד הדימויים הבא, לא ממשות להם, ואף לא מראית עין. ובכל זאת חש האדם בנוכחותם בשעה שהם חולפים לרגע במקומו, ונעלמים כלא היו.

אולם החלום בדימוי האחרון, המסיים, אינו אלא דבר שבדמיון, כל כולו אינו אלא תעתוע חולף, הנשכח מן החולם מיד בהקיצו אל המציאות.

כמה עלוב האדם, כמה חסרי ערך וחסרי ממשות הם חיייו...

אולם ראה זה פלא: בהגיע הפייטן לסדרת הדימויים האווריריים, הרוחניים, הופכים כמה מהם לדו-משמעיים.

ד. כענן כלה

הענן הכלה, יכול שכלה מחמת שנמוג בשמי הקיץ הכחולים. אך אולי היה כאותה "עב קטנה ככף איש ע'לה מים" (מלכים א, יח, מד) אשר לא כלתה עד שהריקה מימיה "ויהי גשם גדול" (שם יח, מה) על ארץ ציה ועיף בלי מים. בשני המקרים כלה הענן, אולם הענן הראשון - לא היתה לו כל משמעות גם בשעה שהיה קיים, ואילו השני לא כלה עד הביאו ברכה לארץ "כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים ושמה לא ישוב כי אם הרוה את הארץ והולידה והצמיחה, ונתן זרע לזרע ולחם לאכל" (ישעיה נה, י).

בין כך ובין כך "כלה ענן וילך, כן יורד שאול לא יעלה, לא ישוב עוד לביתו ולא יכירנו עוד מק'מו" (איוב ז, ט-י).

ה. כרוח נושבת

הרוח הנושבת, יכול שתהא כאותה שנאמר בה (קהלת א, ו): "סובב סבב הולך הרוח, ועל סביבתיו שב

הרוח", רוח שאין כל ערך לנשיבתה ולסיבובה, ושאינה מביאה לעולם כל טובה: "נשיאים ורוח - וגשם

אין" (משלי כה, יד). אך יכולה להיות גם רוח אשר ברכה בנשיבתה כאותה שנאמר בה (בראשית ח, א): "ויעבר אלהים רוח על הארץ וַיִּשְׁכַּח הַמַּיִם", או כאותה שבימי אליהו (מלכים א, יח, מה): "והשמים התקדרו עבים ורוח, ויהי גשם גדול".

הרוח אינה רק דימוי לאדם, אלא היא היא המפעמת בקרבו לאחר שנוצר עפר מן האדמה, כשבוראו

נפח באפיו נשמת חיים. בין אם עברו חייו כרוח נושבת וחסרת ערך, ובין אם היו בעלי ערך כרוח הטובה הצוררת בכנפיה ברכה לעולם, הרי כש"ישב העפר על הארץ כשהיה, והרוח תשוב אל האלהים

אשר נתנה" (קהלת יב, ז).

ו. כחלום יעוף

משול הוא האדם "כחלום יעוף" (איוב כ, ח). אולם החלומות רבים ושונים הם: ישנם כאלה שהחולם עצמו אינו זוכרם, כחלום של נבוכדנצר (דניאל ב), וישנם כאלה הזכורים לפרטיהם ומפעמים את רוח חולמם בהקיצו, כחלום של פרעה. ישנם כאלה הממררים את שנתו של החולם, כאיוב שאמר (איוב ז, יד): "וְחִתְתִּי בְחַלְמוֹת, וּמְחִזִּי נֹת תְּבַעֲתִי", וישנם הממתיקים את שנתו, כחלום של שלמה בגבעון (מלכים א, ג), ועל אלו נאמר (ירמיה לא, כה): "על זאת הקיצתי ואראה, ושנתי ערבה לי". ישנם חלומות שוא "וחלומות השוא ידברו" (זכריה י, ב), וחלומות שקר כאותם נביאים "נְבִאֵי חֲלֻמוֹת

שקר" (ירמיה כג, לב). אך ישנם חלומות אמת של נביאי האמת והצדק "בחלום אדבר בו" (במדבר יב, ו).

בין כך ובין כך חולפים חייו של האדם כחלום יעוף, אולם השאלה היא מהו שנותר בחלוף חלום - חייו של האדם. כך כותב הרב קוק ב"אורות הקודש" (ב, נג):

החלומות הגדולים יסוד העולם הם. המדרגות שונות הן. חולמים הם הנביאים, בחלום אדבר בו. חולמים הם המשוררים בהקיץ, חולמים בעלי המחשבה הגדולים לתיקון העולם. חולמים אנו כולנו "בשוב ה' את שיבת ציון" (תהלים קכו, א)... גדולה היא הטעות של המתפארים במציאות הלקויה, בעת אשר רק החלום החפשי, המורד במציאות וגבוליה, הוא הוא באמת האמת היותר הווייתית של המציאות.

ז. סיכום

הווייתו הפיסית של האדם הווייה זמנית היא: כשהיא מתקיימת - היא חסרת ערך, וכשהיא נפסקת - אין לה תקנה. "אדם יסודו מעפר וסופו לעפר... משול כחרס הנשבר". אולם הווייתו הרוחנית של האדם, אף שגם היא זמנית בעולמנו זה, ואף להפסקתה אין תקנה, היא תלויה ועומדת בין אפשרויות שונות התלויות בבחירתו של האדם: ברצותו - תהא חסרת ערך, וברצותו - תשפיע הווייתו ברכה וטובה על העולם, הן בחייו והן לאחריהם.

המעבר שעובר הפייטן מדימויים גשמיים לאפסות האדם אל דימויים רוחניים, אמנם מגביר את תחושת החידלון והאפסות של קיומו, אך באופן פרדוקסלי רומז לגדלותו של האדם, למידת השפעתו על המציאות. זה שיסודו מעפר וסופו לעפר, והוא משול כחרס הנשבר, הוא, ברוחו ה-לוהית, נושא את חלומה של המציאות, הוא נושא אותם "החלומות הגדולים יסוד העולם". האדם הוא כחלום יעוף, אולם חלום זה הוא המעצב עולם.